

הרב הלל בן שלמה

אבנים שלמות הן אבנים חלקות

תגובה למאמרו של הרב יהושע פרידמן בנושא אבני המזבח

הקדמה

א. פשטות הסוגיות

ב. אבני בקעת בית הכרם

ג. דעות הראשונים

ד. דעת הרמב"ם

ה. זיהוי המזבח בהר עיבל

ו. שיעור פגימת האבנים

ז. מסקנות להלכה

הקדמה

מציאת אבנים כשרות למזבח היא שלב מרכזי בדרך לחידוש העבודה. בלעדיהן אין אפשרות לבנות את המזבח, וכל העבודה בטלה.

שאלת מציאת האבנים כבר העסיקה את רבותינו בעלי התוספות. במסכת חולין יח ע"א תמהו התוס' (ד"ה וכמה): "והיאך בנו המזבח - דאנה ימצאו אבנים בלא פגימה?". הבעיה הקשה שאותה מעלים תוספות היא שנדיר למצוא אבן חלקה לגמרי. בעניין זה מצטט חברי, הרב יהושע פרידמן, את דברי הרש"ש (מידות פ"ג מ"ד) הקובע שאבנים שיש בהן פגימות מטבע בריאתן כשרות:

משמע דמכל מקום בעינן שיפגמו על ידי אי זה דבר, אף שלא על ידי ברזל. אבל אם מצאן פגומין תחת קרקע בתולה, שידוע שכן היה גידולן לא מפסלי. ומה שאמר ברישא "אבנים שלמות", וכדכתיב (דברים כז), אינו אלא לאפוקי שנחסרו אחר הוצאתן ממקורם. לכן תמה אנכי על התוס' בחולין שהקשו אנה ימצאו אבנים בלא פגימה.

דברי הרש"ש מהווים מקור חשוב עבור רבים מדורשי המקדש בדורנו: פסיקה כמותו מהווה צעד משמעותי בדרך לבניין המזבח. מאידך, ערעור על פסיקתו עלול להעמיס על שכמנו קשיים רבים. ואמנם, דעתו מובאת על ידי כמה מהרבנים החשובים הבקיאים בהלכות אלה.¹ גם הרב פרידמן במאמרו הולך בעקבותיהם, וטוען כי כך סוברים ראשונים ואחרונים, ויש לסמוך על כך להלכה.

חשוב להדגיש כי כל עוד יש לנו ספק בהיתר זה - איננו רשאים לבנות מזבח על פיו, שהרי ספק דאורייתא לחומרא. כמו כן, אם יהיה המזבח פסול - הרי שכל הזבחים הקרבים על גביו פסולים, וישנם איסורים רבים החלים על כל העבודה המתבצעת במקום (ראה, למשל, בדברי בעל **עזרת כהנים** על המשנה במידות שם).

א. פשטות הסוגיות

לעניות דעתי, במקרה שלפנינו אין מקום להסתפק: אבנים שיש בהן פגימות, אפילו מטבע ברייתן - פסולות למזבח. כך פשט המשנה במידות (שם) והגמרא בחולין ("ח ע"א), המביאות את פסול הפגימה באבני המזבח בלי לחלק בין פגימה חדשה לישנה. השיעור המובא בגמרא לפסול זה הוא שיעור המתייחס למידת **החלקות** - "חגירת הצפורן".

טענת הרש"ש היא כי פשטות המושג "אבן שלמה" הינה אבן שלא נחסרה, וממילא הפגימה הפוסלת היא חיסרון מאוחר. אולם, הגמרא משווה בין פגימת אבן המזבח לפגימת סכין שחיטה, שבה ברור כי הפגימה היא חיסרון בצורה העכשווית ולא בשלמות הראשונית.

כך גם עולה ממשמעות המושג "אבן שלמה" (מלכים א' ו', ז) האמור לגבי בית המקדש: מדובר באבנים חלקות שסותתו לשם כך בברזל מחוץ להר הבית לדברי רבי נחמיה במסכת סוטה (מ"ח ע"ב), או בשמיר, לדעת רבי יהודה שם.

דברי הרש"ש הם חידוש גדול, שלא נמצא מי שאמרו לפניו. מבין הפוסקים המפורסמים לא הסכים עמו איש, ואחרונים רבים חלקו על חידוש זה ושללו אותו מכל וכל. לדוגמא, הרב שך זצ"ל התבטא כנגדו בחריפות - "ישתקע הדבר ולא ייאמר"

1 הרב אלבום, **תורת הבית** חלק ג פרק כ; הרב מקובר, בביאורו להלכות בית הבחירה פ"א ה"ד; הרב קרויזר, עלון ישיבת הרעיון היהודי (מס' 7); הרב זלמן קורן, במאמרו בספר **חיים ביהודה** (עמודים פג-קמג; וראה התייחסות למאמרו בהמשך).

אעיר כי לאחר ששוחחתי עם הרב קרויזר - הודה לדברי שלהלכה אין לסמוך על דעת הרש"ש.

(אבי עזרי תליתאה, בית הבחירה פ"א הט"ז). כך היא גם דעת החתם סופר (סוכה מט ע"א) והשפת אמת (שם), וכך גם עולה מדברי הליקוטי הלכות (זבח תודה זבחים לב ע"ב) ומדברי הרב קוק (משפט כהן סי' צ"ג).²

ב. אבני בקעת בית כרם

פרשני המשנה במידות נחלקו בנוגע לייחודן של אבני בקעת בית כרם, המוזכרות במשנה במידות שם: האם העדפתן היא משום חלקות אבני המקום (רא"ש, מאירי), או הואיל ולא היתה שם עבודה קודם לכן (רמב"ם, ר"ש, רע"ב). על פי הכיוון השני, אנו מעדיפים מקום שבו לא נעשתה עבודה משום החשש שמא נגע ברזל באבנים (משנה למלך, וטעם זה מוזכר גם בדברי הרא"ש), או מחשש שהאבן נפגמה על ידי העבודה.

גם אם ננקוט ככיוון השני, אין מכאן ראייה שרק אבן שנפגמה על ידי עבודה פסולה, ואילו אבן פגומה מטבעה כשרה. ייתכן שכוונת הדברים היא שבמקום שבו לא מתבצעת עבודה - יוכלו למצוא בקלות רבה יותר אבנים ללא פגימות.

רש"ש מבסס את דבריו על דיוק מלשון המשנה במידות. דא עקא, לעניות דעתי אין לדיוק זה על מה שיסמוך. רש"ש לומד מלשון המשנה, "והפגימה בכל דבר", שצריך שתיעשה על ידי דבר מסוים. ברם, פשטות הדברים (וכפי שמבינים כל הפרשנים) הינה שמילים אלו באו לרבות פגימה שנעשתה שלא על ידי ברזל, ואין כל ראייה שמילים אלו באו למעט.

ג. דעות הראשונים

כפי שמביא הרב פרידמן, הברייתא בזבחים אומרת כי משתמשים באבנים מפולמות, שהן אבנים לחות וחלקות, שנחשבות "אבנים שלמות". כהבנה זו מסביר רש"י בעבודה

² הרב פרידמן מזכיר את פירוש העמק דבר (דברים כ"ז, ו, ד"ה אבנים שלמות), אולם שם משמע שלא כדבריו: על פי דברי הנצי"ב היתה הווא אמינא שכדי ליישר ולהסיר את הפגימות יש צורך לעשותן גזית, ועל כן ישנו איסור נפרד בעשיית גזית, פרט לציווי על היות האבנים שלמות. מכך משמע שהפגימה הנידונה איננה חיסרון בגוף האבן אלא חיסרון בחלקות, וכדברינו. גם ביעב"ץ, המוזכר על ידי הרב פרידמן, נאמר להפך: "והעולה מזה, הרווחנו שני דברים, שבכלל שלמות שני עניינים הן, ויש בזה מה שאינו בזה: שלמדנו פיסול הפגימה שהוא כדרך ברייתו דווקא... ושוב למדנו פסולה בחסרון שחסרה אחר כך...".

זרה (נ"ב ע"ב ד"ה אבנים שלמות) ובזבחים (נ"ד ע"ב ד"ה ופרכינן), וכך נוקטים ראשונים רבים, כמפורט להלן.³

לטענת הרב פרידמן, ראשונים רבים סוברים כדעת הרש"ש, וביניהם הריטב"א, תוספות ר"ד, אבן עזרא, הרוקח, הערוך והרמב"ם. חשוב להדגיש כי אף אחד מהראשונים איננו עוסק ישירות בשאלה שלפנינו, ודברי הרב פרידמן מבוססים על דקדוק בדבריהם, ולא על אמירות מפורשות. ברם, מעיון במקורות עצמם מתברר כי אין בכך ממש, ואדרבה: מדברי חלקם מוכח כי הם סוברים בדיוק להיפך.

מעיון בדברי הריטב"א בחולין, המובאים במאמרו של הרב פרידמן, מתברר כי אין בהם זכר להיתר כזה. הריטב"א מבאר את החלוקה בין הפגימה הפוסלת באבן, שהיא כחגירת הציפורן, לפגימה הפוסלת בסיד, ששיעורה גדול יותר. לדבריו, טעם ההבדל נעוץ בעובדה שהאבן מהווה גוש אחד מתחילתה, בניגוד לסיד שהוא בתחילתו נפרד. אין כל זכר בדבריו לאבן שיש בה פגימות מתחילתה.

יתרה מזאת, מדברי **התוספות ר"ד** בעבודה זרה משתמע להיפך, שהרי הוא מקבל את דברי רש"י, המצריך, כאמור, אבן חלקה:

פירוש, דאבנים שלמות דאמר רחמנא לא אמר אלא שלא יונף עליהן ברזל, ושיהו שלימות בלי פגומה **כדפריש המורה**.

וכך גם כותב בפשטות הרשב"ץ בספרו **זוהר הרקיע** אות קכד: "אבני מזבח צריכין שיהיו חלקים ופגימה פוסלת בהן".

³ לדברי המשנה במידות, חופרים בקרקע בקעת בית כרם על מנת להביא את האבנים, ופשטות הדברים היא ששם מוצאים את האבנים המפולמות, המוזכרות בברייתא בזבחים. שמעתי מהרב נבנצל שליט"א כי יש מקום לומר שמקורות התנאים חלוקים: לפי המשנה יש להביא אבנים כמו שהן נמצאות בטבע אף אם יש בהן פגימות, וממילא גם יהיה אסור לסתתן; ואילו לפי הברייתא - יש להביא אבנים חלקות, אך מותר לסתתן. לפי דעתו, מקום בקעה אינו מקום מים, ולכן לא שייך לקשר בין הברייתא למשנה. אולם **בערוך** (ערך פלם) כתב שמדובר בבקעה שיש בה מים, וברור שלדעתו אין מחלוקת בין המקורות. דבר ברור הוא כי הראשונים המסבירים שאבני בקעת בית כרם הן אבנים חלקות - אינם סוברים שיש כאן מחלוקת. על כל פנים, גם אם נאמר שיש כאן מחלוקת, הרי על פי המתבאר להלכה שיש להתיר את הסיתות, וכפי שביארנו במאמרו "סיתות אבני מזבח" (**מעלין בקודש י**, וראה בהערה הבאה), ממילא אין להתיר שימוש באבנים הפגומות מטבען.

אכן, האבן עזרא והרוקח מזכירים כי על האבנים להיות "כבריאאתן" ו"כיצירתן", ומכאן ניתן להסיק כדברי הרב פרידמן. אולם, גם בכך אין הכרח: ניתן לפרש שלדעתם חלקותן של האבנים צריכה להיות משעת היווצרותן, מאחר שחל איסור לסתתן לאחר הוצאתן מהקרקע.⁴

ראיה להבנתנו בדעת האבן עזרא והרוקח ניתן ללמוד מדברי הרמב"ן בפירושו לתורה. מצד אחד הוא סובר כדעת רש"י, שאבן שלמה היא אבן חלקה (עיין דבריו בחולין יז ע"ב ד"ה והא דאמרינן), ומתיר לסתת את האבנים שלא בברזל על מנת שהן תהיינה חלקות (בפירושו לשמות כ"ב, כ); אולם הבנה זו אינה מונעת ממנו להסביר כי אבנים שלמות הן אבנים כפי שהן נבראו, כדבריו לגבי אבני המילואים (שם כ"ה, ז):⁵

4 אמנם, במאמרנו הנ"ל במעלין בקודש י הבאנו את סוגיית הגמרא בעבודה זרה (נב ע"ב) ואת דברי הרמב"ם והראשונים, שמהם עולה להתיר סיתות שלא בברזל. במכילתא דרשב"י סוף יתרו משמע כי גם חיסרון הוא פסול, ויש מהאחרונים הנוקטים כן (פרט למקורות שהזכרנו שם, נציין את הרדב"ז בהלכות בית הבחירה פ"א הט"ז, ואת המשך חכמה בסוף יתרו). אולם, ראשונים רבים סוברים כי הדבר מותר (רש"י, תוספות ר"ד וראב"ד בע"ז שם; תוספות ותוספות רבנו פרץ בסוכה מ"ט ע"א; רמב"ן על התורה סוף יתרו; ר"ן על הרי"ף, קידושין ל"ג ע"א; וכן הבנת נושאי כלי הרמב"ם בדעתו - הכסף משנה והמהר"י קורקוס). כך גם עולה מדברי מדרש שוחר טוב (תהלים ע"ח), המתבסס על הגמרא בגיטין (ס"ח ע"א).

ניתן לפרש שהאבן עזרא והרוקח לא באו לאסור כל סיתות, אלא רק את הסיתות המקובל, שנעשה בברזל. כך אנו רואים בדברי התוספות הנ"ל, שפשוט להם כי "סיתות" האמור בסתמא הוא בברזל. נציין כי הרוקח עצמו בפירושו ליתרו ולתרומה מזכיר את איסור הנפת הברזל על אבני המזבח, אך אינו מזכיר כל הגבלה אחרת. כך גם אנו מוצאים ברמב"ם, שבהלכות בית הבחירה (פ"א ה"ד) השווה בין שלמות אבני ההיכל והעזרות המסותתות לשלמות אבני המזבח, ואילו במורה נבוכים (ח"ג פרק מה) הזכיר כי על האבנים להיות חלקות כבריאאתן ולא מסותתות. בפשטות, כוונתו היא שאין לסתתן בברזל דווקא (מאידך, ראה ספר הבתים חלק ב הערה עט; וראה דברינו בסוף ההערה הבאה). גם בספר החינוך (מצווה מ) מופיע רק האיסור על סיתות בברזל, ואין כל הגבלה אחרת.

5 אף על פי שבפרט זה ניתן לומר כי אין מחלוקת בין הרמב"ן לאבן עזרא, הרי שבטעם המצווה הם חלוקים: האבן עזרא סובר כי אין הדבר ראוי שחלק מהאבן ייזרק, ולכן נאסר להניף עליה ברזל. לעומתו, הרמב"ם במורה נבוכים סובר כי טעם הדבר הוא לשם הרחקה ממנה עובדי עבודה זרה. לעומתם הרמב"ן מביא את דברי המשנה, שאין ראוי שיונף המקצר על המאריך. יש מקום להשיב על דברי הרמב"ן שטעמו מתייחס דווקא לאיסור הנפת הברזל, אך אם נאמר שיש כאן שתי מצוות - איסור הנפת ברזל ומצוות בנייה באבנים שלמות - הרי שצריך לתת טעם למצווה השנייה. אכן, מדברי הרוקח, המורה נבוכים והאבן עזרא נראה כי זו רק מצווה אחת (ויש מקום להקשות על דבריהם מהגמרא בע"ז נב ע"ב, ועיין מה שמשיב בעניין היעב"ץ

ענין מלואים הוא, שתהיינה האבנים **אבנים שלמות, שנבראו כך**, ולא תהיינה אבני גזית שנכרתו ממצב גדול או שנחצב מהן כלום, כי גם בתולדה ידוע שאין שלמות כחות האבנים היקרות והסגולות שבהן זולתי באבן אשר היא **כחלוקי אבנים מן הנחל**.

הרב פרידמן מתבסס במאמרו על הלשון "חלקי" (ללא ו') שבגרסת **הערוך והשיטה מקובצת** (בברייתא בזבחים), ועל סמך זאת טוען כי הייתה להם הבנה אחרת בסוגיה. אולם מסתבר מאוד לומר כי אין כאן הבדל גרסה אלא רק כתיב חסר, על פי הפסוק האמור בדוד, אשר נטל "חמשה חלקי אבנים מן הנחל" (שמואל א' י"ז, מ).

ד. דעת הרמב"ם

הרב פרידמן מדקדק מלשון הרמב"ם - "אבן **שנפגמה**" - שמדובר דווקא על פגימה על ידי דבר חיצוני. אולם, דברי הרמב"ם שמהם הוא מדקדק (הלכות בית הבחירה פ"א ה"ד) נאמרו במסגרת תיאור **שיעור** הפסול ולא תיאור **צורת** הפסול, וממילא אין מקום לדיוק האמור. נוסף על כך, הרמב"ם נוקט בסוף ההלכה העוקבת: "והבונה אבן **פגום** עובר בעשה". גם הכסף משנה והמהר"י קורקוס על אתר, המביאים את דברי התוספות הנ"ל, אינם סוברים כי יש מחלוקת ביניהם.

הרב פרידמן אינו מקבל את דברי **החזון איש**, הלומד ממומי הקודשים כי גם פגימה טבעית פוסלת, והסובר שיש להבין את משמעות הלשון "נפגמה" כמכוונת בין לפגימה בידי אדם ובין לפגימה בידי שמים. אמנם, ניתן להביא ראיה לדברי החזון איש מלשון הרמב"ם עצמו, המשתמש בלשון "נפגמה" גם בנוגע למומים: "מי שנפגמה שפתו" (ביאת מקדש פ"ז ה"ז). כשם שאין לדייק מכאן שיש להכשיר מומים טבעיים בבהמה (וראה לדוגמא בגמרא בביצה כו ע"ב), כך אין לדקדק על הכשר אבנים הפגומות בטבען.⁶

שהבאנו דבריו במאמר בכרך י). על כל פנים, רבים מהפרשנים שלאחר הרמב"ן הסכימו לטעמו (רבנו בחיי; מלבי"ם).

יש לציין כי דברי הרמב"ם במורה נבוכים אינם מתאימים עם דבריו בהלכות בית הבחירה, שכן במו"נ הוא כותב כי יש לבנות את המזבח בצורה טבעית ואף להעדיף בניית מזבח אדמה על פני בניית מזבח מאבנים, ואילו בהלכות בית הבחירה (פ"א ה"ג) הוא כותב כי בניין מזבח מאבנים הוא חובה ולא רשות. נעיר עוד כי גם מדברי האבן עזרא בפירושו עולה כי הוא אינו מקבל את הדרשה כי מזבח אבנים הוא חובה, ולדעתו דווקא בהר עיבל היה צורך בכך.

ניתן לטעון שיש לחלק במשמעות הלשון: בבהמה, הכוונה היא לבהמה רגילה ללא מום (כשם שאדם שלם הוא אדם בריא), וכך גם לגבי אבני הבניין של המקדש, שצריכות להיות חלקות

מהשוואת הרמב"ם בין שלמות אבני ההיכל והעזרות לשלמות אבני המזבח (שם בסוף הל' יד) גם כן יש ללמוד כי אין אנו הולכים אחר שעת ההוצאה מהקרקע לעניין הגדרת השלמות. הרמב"ם פוסק שאת אבני ההיכל והעזרה מפצלים ומסתתים לפני שמכניסים אותן להר הבית, ומסתבר שהסיבה שהאבנים נקראות שלמות למרות שהן אינן כבריאתן היא מכיוון שהגדרת השלמות נעוצה בחלקות.

הרב פרידמן עצמו מביא את דברי רש"י ותוספות, הרא"ש והמאירי, הסוברים שאבנים שלמות הן אבנים חלקות, והוא אינו מביא כל חולק מפורש על דבריהם. על פי המבואר, אכן אין חולק על הגדרתה של אבן שלמה כאבן חלקה.

ה. זיהוי המזבח בהר עיבל

חידושו של הרב פרידמן הוא בהבאת ראיה ארכיאולוגית מן המזבח שנמצא בהר עיבל, מתוך הנחה כי זהו המזבח אשר נבנה על ידי יהושע בן נון. אכן, לכאורה המזבח הבנוי בהר עיבל יכול ללמדנו רבות על דיני בניין המזבח, והאריך בכך הרב זלמן קורן במאמרו המופיע בספר **חיים ביהודה** (עמודים פג-קמג). אולם, נראה כי נדרש עיון גדול בשאלה האם אכן זהו המזבח שבנה יהושע בן נון.

לדברי המשנה בסוטה (לב ע"א), לאחר שבנו ישראל את המזבח בהר עיבל וכתבו עליו את דברי התורה בשבעים לשון - "נטלו את האבנים ובאו ולנו במקומן". כלומר, החזירו את האבנים לגלגל (שם לו ע"א). אם כן, על פי המשנה המזבח הנמצא כעת בהר עיבל **איננו** המזבח שבנה יהושע בן נון, אלא מזבח שנבנה בתקופה מאוחרת יותר. וכבר מצאנו במקומות רבים בתנ"ך שהיו נוהגים לבנות מזבחות במקומות שבהם היו מזבחות בזמנים קודמים, כגון בגלגל ובבית אל (ראה למשל בשמואל א ז', טז-יז, ובמקביל בהושע ד', טו; י"ב, יב). מסתבר אפוא כי אף בהר עיבל נעשה כן. לא מן הנמנע שהדברים נעשו אף בתקופת איסור הבמות, ואין כל סיבה להניח שהמזבח נבנה כהלכה.

כיוון שמשמשים בהן לבניין. מאידך, באבני המזבח - שאינן משמשות לבניין עצמו, אלא רק למילוי פנימי של התבנית - לא נדרשת שלמות כזו. אולם, מדברי הרמב"ם - המשווה בין שלמות האבנים, כפי שנתבאר - ברור שלא סבר כן. גם מלשון הפסוק "אבנים שלמות **תבנה**" ניתן להבין כי אבני המזבח במהותן נחשבות כחלק מהבניין, ולא רק בתור מילוי לסיד.

הרב קורן במאמרו דקדק מן הפסוקים שיש לחלק בין אבני המזבח (שנותרו במקומן בהר עיבל) לבין האבנים שבגלגל, מאחר שנאמרו בעניין שני ציוויים נפרדים (כתיבת התורה על האבנים הגדולות ובניין המזבח).

לעניות דעתי אין כל הכרח לדקדק כן מן הפסוקים, שהרי בסיומם - גם לאחר הציווי על הקמת המזבח - נאמר בשנית הציווי על כתיבת התורה על האבנים. מפשטות הפסוקים בספר יהושע עולה כי אלו אכן אותן אבנים:

מזבח אבנים שלמות אשר לא הניף עליהן ברזל... ויכתב שם על האבנים את משנה תורת משה...
(ח', לא-לב).

בפסוקים אלו לא מוזכרות אבנים אחרות פרט לאבני המזבח. יש לציין גם כי כל התנאים המוזכרים בברייתא בבבלי שם (רבי יהודה ורבי אליעזר), וכן אלו שמוזכרים בספרי ובתוספתא (שם פ"ח), מסכימים כי הכל התרחש באותו יום, והמזבח לא נשאר בהר עיבל. זו גם הדעה המקובלת בדברי הראשונים.⁷

אכן, מצאנו בדעת רבי ישמעאל בירושלמי (סוטה פ"ז ה"ג) שמעמד הברכות והקללות התקיים רק כעבור ארבע עשרה שנה. לפי זה, ישנה אפשרות כי המזבח נשאר על מכונו. כמו כן, בברייתא המובאת שם (שם ה"ה) נחלקו התנאים אם דברי התורה נכתבו על אבני המזבח או על אבני המלון (אבני המלון הן האבנים שלקח יהושע מתוך הירדן והציב בגלגל, כמפורט בפרק ד ביהושע). מסתבר (כדברי **קרבת העדה ופני משה**) שברייתא זו חולקת על דברי המשנה (והמקורות התנאיים הנוספים דלעיל), שלפיהם קיפלו את האבנים והביאו אותן עימם לגלגל.

מכל מקום, גם אם נסבור שאבני המזבח נשארו על מקומן, עדיין יקשה עלינו לומר שהמזבח שלפנינו הוא המזבח שבנה יהושע בן נון. זאת מכיוון שבסוף ספר יהושע (פרק כ"ב) מסופר על חרדת העם מקיומו של מזבח אחר פרט לזה שנבנה במשכן. אם נאמר כי המזבח בהר עיבל לא נשאר גלוי אלא כוסה או נגזז בעפר, לא מובן מדוע העם היה מוכן להסתפק בתשובה שהמזבח נותר "למראה" עבור הדורות הבאים, ולא דרש לכסות גם אותו. מאידך, אם המזבח בהר עיבל נותר גם כן "למראה"

7 ראה רש"י ומאירי בסוטה שם, ובהרחבה ב**ש"ת התשב"ץ** (א, נג). כך גם מובא בילקוט שמעוני יהושע (רמז יד), ובפסיקתא זוטרתא לפרשת כי תבא. וראה גם באנציקלופדיה תלמודית, ערך ברכות וקללות.

עבור הדורות הבאים, לא מסתבר שהוא נשאר על מכוננו עד היום. וכבר העיד אליהו הנביא: "את מזבחותיך הרסו..." (מלכים א' י"ט, יד).

מציאותם של שרידים עתיקים וקדומים המלמדים אותנו שעם ישראל הגיע למקום זה עם כניסתו לארץ היא בעלת ערך רב, ובהחלט יש מקום להשתמש בכך לשם קירוב רחוקים וכדומה, אך ודאי שאין בזה כל ראייה לעניין בניין המזבח שלפנינו. יש גם לציין כי על פי מה שנתפרסם, על המזבח הנ"ל נמצאו גם שרידי יחמורים,⁸ והדבר מחזק את ההבנה שאין ללמוד להלכה ממזבח זה.⁹

ו. שיעור פגימת האבנים

כפי שנתבאר, ניתן להכשיר אבן פגומה באמצעות סיתות שלא בברזל, אך מסתבר כי זו אינה הדרך המקובלת וראוי למצוא אבנים שהן כשרות מטבען.

הפגימה הפוסלת באבני המזבח מושווית בגמרא וברמב"ם לפגימה הפוסלת בסכין של שחיטה, ומכאן הקושי הרב שעיימו יש להתמודד בבואנו לחדש כיום את העבודה. מציאת אבנים טבעיות שאין בהן פגימה באופן הכשר לסכין של שחיטה נראית כמשימה בלתי אפשרית. אפילו החלוקים המצויים בנחלים ובים, שבמבט ראשון נראים חלקים לגמרי, מתגלים לאחר בדיקה מדוקדקת כפגומים.

ברם, נראה שיש להבדיל בין הנהוג כיום בסכיני השחיטה, לבין הפגימה הפוסלת **מן הדין**. הגמרא בחולין (יז ע"ב) מזכירה כי הסכין נפסלת במקרה שהיא "אוגרת", כלומר, כשהציפורן נתקעת במקום הפגום. זו כוונת הביטוי "חגירת ציפורן", ולא מדובר רק ב'הרגש'. כך גם פוסק השו"ע (יורה דעה י"ח, ב). אמנם יש מקרים שבהם אנו נוהגים להחמיר כדברי הרמ"א (שם, ו) הואיל ואין אנו בקיאים בדבר, אולם בוודאי שלא שייך לומר שמנהג דומה קיים גם לגבי אבני המזבח.

כנגד האמור ניתן לטעון שהואיל והרמ"א תלה את דבריו בחוסר בקיאות, אזי באותו אופן יש לומר שאיננו בקיאים בשיעור פגימת אבני המזבח. אולם נראה שיש

8 ראה בדברי פרופ' אדם זרטל בספרו **עם נולד**, עמ' 97.

9 הרב זלמן קורן, במאמרו הנזכר, רוצה להסיק ממצא זה שלא נהג איסור הקרבת יחמורים באותה עת, שכן יש לחלק בין היחמורים לבין הצבי והאייל (שלגביהם מפורש בתורה כי אינם עולים למזבח). אולם, בדברי חז"ל ובראשונים אין כל מקור לחלוקה בין היחמורים לבין שאר החיות הטהורות.

לחלק בין סכין, שניתן ליישרו ולהחליקו בברזל בלי כל קושי, לבין אבני המזבח, שהחמרה בבדיקתן יכולה לעכב את העבודה.

ועוד נראה לעניות דעתי שבנדון דידן ישנה סברה לומר כי אנו כן בקיאים: לא מיבעיא לפוסקים לפי השולחן ערוך, שלא קיבלו מנהג זה ולדעתם אנו בקיאים, ולא רק אם נאמר כי פסקי הרמ"א שנתקבלו על קהילות אשכנז לא נאמרו בנוגע להלכות שלא נהגו בזמנו;¹⁰ אף אם נאמר כי אנו מקבלים לגמרי את הפסיקה כרמ"א אף להלכתא למשיחא - הרי שבניגוד לשחיטה המסורה לכל אחד ואחד, בניין המזבח מסור לבית הדין שיעסוק בדבר, והם בוודאי בקיאים (או שימנו מומחים בקיאים לעבודה זו), ויש לסמוך עליהם.¹¹

על פי האמור, אבנים שיש בהן "הרגש" אך הציפורן אינה אוגרת בהן - כשרות למזבח. אבנים אלו אינן כה נדירות, ונראה פשוט בעיני כי אלו האבנים המפולמות שבהן השתמשו בעבר לבניין המזבח.

חשוב לציין כי אם לא נאמר כדברינו, אלא נרצה להקל ולסמוך על אבנים פגומות בטבען - הרי שתתחדש לנו חומרה גדולה, שכבר מצאנו רמז לה בדבריו של הרב יהושע פרידמן: בכל אבן פגומה הנמצאת לפנינו, קשה מאוד לדעת אם הפגימה היא חדשה או ישנה. אף באבן הפגומה מטבעה, תיתכן אפשרות שנוספו בה פגימות, ואין כל אפשרות לברר מהו השלב שבו נוספה הפגימה. ממילא, יש לעשות הקפדות גדולות ועצומות בשימורן של האבנים מרגע הוצאתן מן הקרקע, כעיטופן בעטיפה מיוחדת ועוד, כמובא במאמרו – דבר שאין לו זכר במקורותינו בתיאורי בניין המזבח.

ז. מסקנות להלכה

1. אבני המזבח צריכות להיות אבנים שלמות, דהיינו אבנים חלקות ללא פגימות.
2. אבנים הפגומות מטבע ברייתן פסולות לבניין המזבח, אך אם לא נגע בהן ברזל ניתן להחליקן ולסתתן (שלא בברזל).
3. האבנים העדיפות לשימוש הן חלוקי נחל או אבנים חלקות מקרקעית הים.

10 כפי שיש מפוסקי זמננו האומרים לבני קהילות אשכנזיות לנהוג כרמב"ם או כראב"ד בנוגע למניין פתילי התכלת בציצית, ולא כתוס', ואכמ"ל.

11 ראה, לדוגמה, בגמרא בסוכה (מג ע"ב), המביאה שבדבר המסור לשלוחי בית דין אין לגזור; וראה בגמרא בפסחים (ל"ו ע"א) שהעזרה נקראת "מקום זריזים", ואין לגזור בדבר של ציבור.

4. הפגימה הפוסלת באבנים היא פגימה האוגרת את הציפורן, אולם אם יש בהן "הרגש" בלבד - למרות שבסכין שחיטה נוהגים להחמיר בכך, לבניין המזבח הן כשרות.
5. מכיוון שאין הדבר משנה מתי התבצעה הפגימה הפוסלת, ניתן לבדוק אם האבנים שלמות כראוי בטרם מכניסים אותם למזבח - גם אם הוצאו מהקרקע זמן רב קודם לכן ולא נעטפו לשם שימורן כלל.